

VUKOV Konstantin

Beatrix királyné alakja építészettörténeti szemmel

Építészettörténeti szemmel tekintjük Mátyás király hitvesének, Beatrix életpályájának azon elemeit, amelyek példákat adhattak a magyar reneszánsz építkezésekhez. Beatrix Nápolyból indult Budára, s az útvonalat követve sorra vettük a nápolyi Castel Nuovo díszkapuját, a paloták reneszánsz ablaktípusát, Alberti építészeti kisugárzását, a nápolyi majolika padlók és a budaiak hasonlóságát. A ferrarai Castello Estense kis teraszkertje lehetett az egyik inspiráció a budai Cisterna Regia feletti függőkerthez. Még az esztergomi „menedék” tartózkodását is megvizsgáltuk. Az építőművészeti elemzés mellett Beatrix női személyiségének belefónódását sem hanyagoltuk el.

*

Bevezető

Mivel építészettörténeti szemmel vázolom fel a témának néhány vonását, célszerűnek láttam Mátyás király hitvesének, Beatrix életpályájának azon elemeit felderíteni, amelyek intuíciókat, netán példákat adhattak Buda reneszánsz építkezéseihez. Természetesen Beatrix személyiségének meghatározó voltát ebben a folyamatban nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Arra keresnénk válaszokat, hogy a 15. század utolsó harmadában milyen építészeti-eszmei-kulturális környezet működött Mátyás és Beatrix korában, s ez mennyire hatott, mennyire ült át a magyar udvar világába, alkotásaiba. Az udvari reneszánsz kultúra érezhetően két szakaszra válik szét Mátyás idején. Az első valódi humanista lendület megtorpant a Kázmért ellenkirályként behívó összeesküvéssel, amelyben Vitéz János és Janus Pannonius is részt vett 1471-ben. Újabb lendület Beatrice (olaszosan) belépésével érzékelhető 1476-tól, de már nemcsak a humanizmus, hanem az uralkodói reprezentáció és ezt kifejezni kívánó építkezések, művészi munkálatok által. A legnagyobb gondunk és bánatunk az, hogy a Mátyás kor világi építészeti alkotásaiból, különösen a központi hely, a budai palota építészetéből csak töredékek maradtak ránk. Főként Buda reneszánsz építészeti kultúráját tekintjük, mert jellegzetes és meghatározó jelenség, s mert ez volt kihatással az ország többi részére. Mindazonáltal egy érdekes fejezet kapcsolódik Esztergomhoz is, ahová a megözvegyült királyné visszavonult.

A humanizmus magyarországi gyökérhajtása Zsigmond udvartartásában elindult már Pier Paolo Vergerio hatására, aki nemcsak a latin, hanem a görög nyelv ismeretében, és így a régi görög szerzők műveinek ismeretében is jártas volt. Az antikvitás újjáélesztésének irodalmi törekvéseiben, vagyis az igazi humanizmus megteremtésében rá lehetett támaszkodni. A másik nagyság, aki az itáliai humanista körökhöz méltó színvonalon művelte az új tudományok és művészetek ápolását, Zrednai Vitéz János váradi püspök volt. Ő, mint a Hunyadi fiak szellemi nevelője teremtette meg annak az udvari reneszánsz kultúrának az alapjait, amelyekre Mátyás kiválóan építhetett Budán. Vitéz János 1465-ben az esztergomi érseki székre emeltetvén, továbbra is kiváló szellemi légkört tartott fenn, nagy elismertségnek örvendett az itáliai humanisták, „könyvészek”, egyházi személyek részéről. Mátyás tehát már

nem „kezdő” a reneszánsz udvartartásban, amikor a nápolyi hercegnő, Aragóniai Beatrix feleségként az udvarába érkezik.

Nápolyban: Beatrix építőművészeti környezete

1. kép

Beatrix a nápolyi aragóniai ház, Ferrante (Ferdinánd nápolyi formája) király leánya volt, 1457-ben született. (1. kép) Testvérei közül számunkra jelentős nővére, Eleonora és bátyja, Giovanni, akiknek szerepére alább utalni fogunk. Nápoly pedig Itália egyik meghatározó fejedelemsége volt, s ehhez méltó építészeti és művészeti emlékeket hagyott maga után. Vannak már a 14. századnak is jelentős magyar vonatkozásai, elég ha csak magyarországi Nagy Lajos hadjárataira, Mária királynőre és a Donna Regina templom magyar szentek freskóira emlékezünk. (Prokopp Mária professzor emeritus asszony kiválóan mutatta be számunkra ezeket az értékeket). Ha Mátyás és Beatrix uralmának építészeti kultúráját próbáljuk feltárni, akkor elengedhetetlenül meg kell vizsgálnunk a korszak építészetét, amely a reneszánsz művészetnek leglátványosabb megnyilvánulását jelentette, annak létrejöttét hazájában, Itáliában, továbbá az építészet eszmei, alkotói körét, a mérvadó épületek formálását, s Beatrix hazájának, Nápolynak építészeti környezetét. A rezidenciáknak vezető jelentősége van, ezért fontos azok kialakításához felkutatott minták nyomon követése.

Az egészen bizonyos, hogy az elméleti építészet, vagyis az építészetelmélet legalább olyan fontos szerepet töltött be az udvari építészeti kultúrában, mint maga az új stílusú, antik módon történő, azaz

all'antica építkezés, vagy inkább az eszme adaptálása az élő későgótikus épületekbe. Ezért a megvalósulásokban szinte jelentősebb, de mindenképpen épületrangú a belső építészeti megformálás, kialakítás, így a burkolatok, a falfestés és a berendezési tárgyak alkalmazása. Az uralkodói, fejedelmi, főúri nagyságnak kifejezése feltétlenül elsődleges célja minden megnyilvánulásnak, ahogy Feuerné Tóth Rózsa meggyőzően kifejtette. Egy fejedelemhez illik a *magnificentia*, amely a műpártolásban tud leglátványosabban érvényesülni.¹ A humanisták is ezt sugallták a fejedelmeknek. Fogalmainkat kissé finomítanunk kell a humanizmus és a reneszánsz vonatkozásában. Ma többen úgy interpretálják a humanizmust, hogy e szóban az ember szerepének új értelmezése, az emberiség új korszakát jelenti. Valójában ez is benne van a korszellem alakulásában. A korhoz közelebb állóan, helyesen értelmezve a humanizmus – humán tudományok (*humaniora*) – művelőinek („*umanista*”) tevékenységét jelenti, azaz alapvetően irodalmi, filozófiai felfedezését az antik latin, de főként a görög szerzők műveinek és a mintáknak követését. Petrarcat tekintik az úttörőnek.² A humanizmus újraéleszti Platon filozófiájának ismeretét, ezért a középkorban előtérbe helyezett Arisztotelésztől kissé elfordul. Az antik filozófiát a keresztény eszmeiséggel próbálják összeegyeztetni, illetve felfedezni benne a keresztény erényeket. Maga az újjáéledés, a humanizmus gyakorlatra váltása jelenti a *rinascimento*t, amikor is az antik példák attitűdökké lettek, az életmódba kívántak átkerülni, amelynek legmutatósabb megnyilvánulása az építészet. Személyében sok esetben nem vált szét művészeti ágak szerint az alkotó építész, szobrász, festő, fa-intarziátor-faműves (*legnauolo*). Egységben tekintették a művészetet, sőt a kiválósághoz hozzá tartozott a sokrétűség.

Mivel Mátyás a leánykérést távolról bonyolította le, s személyesen nem tudott az aráért Nápolyba utazni, követek útján biztosította a „személyes jelenlétet”. A hercegnőt még Nápolyban Mátyás képviselőjének jelenlétében magyar királynévá koronázták, amelyet aztán 1476. december 13-án Székesfehérváron megismételtek, már szabályosan, Mátyás személyes jelenlétével. A Budára készülődő királyné ebből a nápolyi építészeti környezetből jött. Ezt a környezetet még talán a leendő hitvesért érkező magyar főméltóságok és követek is feldolgozhatták, valamint feltehetően Beatrix kísérei Budára érkezésükkor interpretálták. Kézenfekvőnek tűnik ezek után az a feltételezés, hogy Beatrix Nápolyból hozott magával művészeket. De ez nem pontosan így van. Ha Nápoly reneszánsz építkezéseit áttekintjük, akkor kiderül, hogy ott is firenzei művészek dolgoztak, méghozzá Firenze engedélyével vagy egyenesen ajánlásával. Itt még láthatóan érvényesül római és velencei hatás is, Velence révén pedig dalmát mesterek is érkeztek,³ így az adriai térség mesterei is szerepet kaptak, például Raguzából átkelve az itáliai félszigetre. Nápoly udvarának legjelentősebb reneszánsz építészeti alkotása a Castel Nuovo díszkapuja. Ez a római diadalívek mintájára készült, többemeletes kapuzat már egy különleges későgótizáló rezidenciafejlesztés új korszakba lépő folyamánya. A bástyákkal erősített várkastély nagytermének, a Gran Sala, másként Sala dei Baroni későgótikus, spanyol jellegű boltozatát 1453-ban csillagboltozat formában építi meg Guillén Sagrera. Az 1442-ben trónra lépett Alfonso d'Aragona már korábban eltervezte egy kapuzat építését a porta Capuana két nagy hengeres tornya közé. (2. kép).

Az eredeti tervnek Rotterdamban maradt fenn egy változata 1446 tájáról, amely mindenképpen elárulja, hogy közvetlenül a római diadalívek és a római szobrászat megoldásainak alkalmazása a cél. Nem ez az elképzelés valósult meg 1451–1465 közt, hanem a fő elemeiben sokkal pompásabb. A földszinti nyílást, a bejáratot jobbról-balról kettős oszlop szegélyezi. A párkány felett egy nagyobb magasságú attika-részben került elhelyezésre a „trionfo d'Alfonso”, Alfonso békés uralomra lépésének bevonulási jelene, előlött újabb oszloppáros nyílásszint jön, amelyet pilaszterekkel tagolt, kagylós fülkés szoborsor koronáz, végül egy szegmens íves timpanon zárja a kompozíciót. A kapualjat gazdag kazettás mennyezet fedi, s a belső kisudvar építészeti és szobrászati kialakítása is gazdag, azonban ezt már Ferrante, Alfonso utóda fejezte be 1467–1468-

2. kép

ban. Figyelemre méltó, hogy Alfonso a Raguzai Köztársaságból szerződtet mestereket, akik egyben szobrászként is működtek, köztük Onofrio di Giordanóval 1451-ben köt szerződést, aki az építészeti munkákat végezte. Sok szobrász is dolgozott a szinte teljes plasztikájú domborműveken, akik már itáliaiak (Pietro da Milano, Isaia da Pisa, Francesco Laurana, Paolo Romano, Andrea d'Aquila). Köztük Isaia, aki például Riminiben, a Tempio Malatestiano templomon tevékenykedett. Ezt a templomot Alberti tervezte újjá. Leon Battista Alberti szerepe a nápolyi kapuzaton kétségtelenül kimutatható. Érdekes, hogy a diadalkapu oszlopai nem sudarasodnak (nincs entházis), mint az Alberti által tervezett firenzei palazzo Rucellai homlokzatán, vagy Riminiben a Tempio Malatestiano főhomlokzatán.

Ami figyelemre méltó Nápoly reneszánsz építkezéseiben, az a római kapcsolat és sajátos módon a velencei hatás Dalmácián keresztül, illetve az önálló raguzai hatás. A homlokzatok egyenes záródású kőkeretes ablakait emeljük ki. Ez az ablaktípus Nápolyban is alapvető szerepet kapott a reneszánsz palota építészetben. Szemmel látható, hogy nem a tipikus firenzei íves záródású reneszánsz bifórium ablakok jelennek meg, hanem máshonnan származó minta. Ez pedig Rómából ered, és ahogy említettük, Nápolyban honos lesz. A római hatás mind a nápolyiaknak, mind a magyaroknak egyenes vonalon az egyházi kapcsolatrendszerből természetszerűen eredeztethető, csak az a kérdés, hogy milyen erősen. Rómában a velencei származású II. Pál pápa fényes magánpalotát emeltetett, amelyhez egy kertet magába foglaló, külön kisebb épületet toldott. Ez a mai palazzo Venezia, mellőle viszont az eredeti palazzót sajnos városrendezési okból lebontották. A palazzo Venezia szigorú, szerkesztett szépségű homlokzata, amely a szimmetriát (értsd itt a jó arányokat) valósította meg díszes keretezésű kapuval, és egyenes záródású kőkeretes főemeleti ablakosokkal ékeskedik. (3. kép)

3. kép

Ez a fajta ablakalkalmazás tehát bátran nevezhető római eredetűnek, emellett Leon Battista Alberti működéséhez köthetőnek. Nápolyban is látunk a kőkeretes ablakokra példát, nyilván római befolyás hatására. A palazzo Diomede Carafa (4. kép), továbbá a palazzo Como (5. kép), a Castel Capuano ugyanerről az egyenes záródású kőkeret alkalmazásáról tanúskodik. (6. kép)⁴ Egyfajta kapcsolati vonalat találhatunk abban, hogy Diomede Carafa bíboros Beatrix közvetlen környezetébe tartozott, ő készítette fel a budai udvarról való ismeretekre és az útjának állomáshelyein várható viselkedési módokra. Diomede Carafa külön „útravalót” állított össze Beatrix számára, amelyben többféle élethelyzetben való magatartást ajánl a leendő királynénak.⁵ Ebben szerepel az udvarias viselkedés, bőkezűség, a magyar nyelv némi ismeretének megszerzése. Szomorú módon zárja le ezt a vonalat a Castel Capuano oly módon, hogy az a reménytelenül visszatérő, megfáradt magyar királyné elhunytának színhelye.⁶

4. kép

5. kép

6. kép

Út Magyarországra

Beatrix minden előzetes felkészítés ellenére szinte az ismeretlenbe „ugrott”, de nem kellett csalódnia, mert a nápolyit túlszárnyaló udvarban találta magát, amely megszokott életvitelét rövid beilleszkedés után még fényesebbé tette. Berzeviczy Albert részletes életrajza forrásokra támaszkodva jól bemutatja az itáliai rokonok kapcsolatokat erősítő érvényre juttatását, a magyar főurak rosszallását kiváltva.⁷ Beatrix szerepe főként az egyházi stallumok juttatásában feltűnő. Az esztergomi székbe idősebb fivére, Aragóniai János kerül, majd elhunyt után őt követően unokaöccse, Ippolito d’Este, mai szemmel hihetetlen módon, hétéves korában lesz érseki adminisztrátor, s 14 éves – férfiúi – korba lépve valóságos érsek, sőt még kijárták bíborossá kreálását is...

Tehát a hercegnő 1476-ban, 19 éves korában már királynéi rangban elindult élete nagy kalandjára, Budára. Még álljunk meg egy pillanatra! Abban a korban egy 20 év körüli leány már nem számított egészen fiatalnak, sokkal korábban, 12–14 éves korokban mentek férjhez ténylegesen (jóllehet az eljegyzések már gyermekkorban megtörténtek). Mikor Mátyás megözvegyült, ismét rangban, kapcsolati tőkében és műveltségben méltó feleség után érdeklődött. Így került a képbe Beatrix, akiről elbeszélések és kis arcképek alapján kapott információkat. Kiemelték természetes szépségét és kellemes modorát, valamint nagy műveltségét. Öt éve a spanyol központi levéltárban rátaláltak néhány olyan iratra, amely Nápolyból odakerült, de akkor már nem tudták értelmezni tartalmát, s a katonai lovagrendek iratai kötött lappangtak. Ezek pedig Beatrix hozományára és a házassági szerződésre, valamint a követek meghatalmazására vonatkozó iratok.⁸ A hozomány pénzben számszerűsítve van, a felsorolt vagyontárgyak közt ékszerek, drága kelmék szép számmal vannak, és néhány könyv is. Egy nemrégiben közzétett különleges „iromány” így jellemezte a hercegnőt:

„Beatrix, Ferdinánd és Chiaromontei Izabella másik leánya (*megj.*: az egyik leány Eleonóra volt) 1457-ben született, s noha nemét és korát felülmúlva, csodálni valóan eszes volt, és idővel latinul igen kiválóan tudó, nagylelkű, bőkezű királynő lett, akinek minden egyéb uralkodóhoz illő tulajdonsága megvolt...” (A szöveg folytatása már dehonesztáló: „mindazonáltal tisztességtelen szerelemmel élt mind leányként, mind férjes asszonyként”)

Ez az írás egy szerző és cím nélküli elbeszéléseket összegyűjtő kötet a *Különböző tragikus és szerelmi esetek, melyek Nápolyban és nápolyiakkal máshol történtek (Successi diversi tragici ed amorosi occorsi in Napoli, ed altrove a' Napoletani)* botránykrónika része, amely a 17–18. században nagyon kedvelt volt, nem számított, hogy mekkora az igazságtartalma. Történeti adatok és semmilyen más forrás a tisztességtelen kapcsolatokat nem támasztják alá.⁹ Jó is, hogy az „iromány” kései mű, Mátyás korában sejtelmük sem volt ilyesmiről, így nem zavarta meg a frigy előkészítését és létrejöttét. A bevezető mondat jellemzése mégis figyelemre méltó, amit aztán a budai évek teljesítményei igazoltak, azaz Beatrice méltó társa volt Mátyásnak, sőt jelentős befolyással volt rá.

7. kép

Ha Beatrix Nápolyból Budára tartó útvonalát és állomásait áttekintjük,¹⁰ akkor egy érdekes szakaszra hívja fel a figyelmet: Beatrix és kísérete kihagyta Rómát járványveszély híre miatt. Átvágott az Appeni-neken Benevento felé, és Manfredonia kikötőjében hajóra szálltak 1476. október 12-én. (7. kép) A kíséret kb. négyszáz főt számlált! Az akkori *karak* típusú hajókon 40-50 utas férhetett el normálisan, és a rakomány egy része, evezős gályákon körülbelül másfélszer ennyi. Elképzelhetünk egy 8–10 hajós rajt, amint part mentén navigáltak a bemutatott útvonalon. Az Adrián Chioggiáig hajóztak, majd partra szállva elhatároztak egy ferrarai rokoni látogatást, ahol ugyanis Beatrix nővére, Eleonora Ercole d'Este herceg felesége élt. Eleonora fiacskája volt Ippolito d'Este, aki a magyar történelemben mint esztergomi érsek fog szerepet játszani. Útközben a Po melletti Corbolában, egy kedvelt átkelő városkában pihentek meg, ahol már ferrarai küldöttség gondoskodott fényes ellátásról. Október 16-án Ferrarában az Este család vendégeként a Palazzo del Cortile-ben szállásolták el, a Castellóra néző nagyterem szolgált reprezentáció céljaira. A vendéglátó Ercole Rómához, Firenzéhez hasonló humanista udvartartással rendelkezett.

Beatrix és kísérete közel egyhetes ferrarai kitérő után Rovigon keresztül tért vissza a hajóhoz Chioggiába. Velence előtt a turzásokra épült Malamocco kikötőjéből átkelve a kis San Clemente szigetén kötöttek ki. Maga Andrea Vendramin dózse fogadta, és gondoskodott rangos vendéglátásról, de a városba nem hívta be. Velencéből október 29-én indult a menyasszony és kísérete tovább szárazföldön Treviso-Villach irányában, a friuli hágókon át. Már akkoriban rossz hírek keringtek a törökök betöréséről, egészen Isztriáig, s így magyarázható a Tagliamento völgyében észak felé tett kerülőút, hogy miért is nem mentek Zengg-Modrus felé. A novemberi, decemberi hegyi utazás meglehetősen rideg és fáradtságos lehetett, ugyanakkor a téli utak szilárdak voltak, nem áztatták fel járhatatlan sártengerré az esők. Az utazás változtatott módjai bizonyítják Beatrix hihetetlen elszántságát és erejét. Az utazás utolsó szakaszait főként lovon ülve tette meg. Villachtól a Dráva völgyén haladtak Ptuj (Pettau) városáig, ahol már Mátyás anyja, Erzsébet ment elébe, s innen tovább az ún. királyok, később katonák útján Muraszombat, Körmend, Vasvár, Lövöld (Városlőd) vonalán Fehérvárig, ahová december elején érkeztek meg.¹¹ Az ünneplő magyarság október óta várt. Az egész viszontagságos út művészeti szempontból fontos állomása tehát egyedül Ferrara volt.

Ferrarában az Este család zord külsejű városi várát gazdagon kiképzett belső terekkel és kisebb-nagyobb fejlesztésekkel tette lakályossá I. Ercole herceg és felesége, az erélyes Eleonora D'Aragona. Ferrara híres volt kertjeiről, amelyek a város környékén voltak, és a falak közé szorított belső zöld szigetekről. A Castellóban Eleonora az újjá formált konyhaszárny felett, a nagyterem keletre néző ablakai előtt kis teraszkeretet létesített narancsfákkal, amellyel Beatrixnak eldicsekedhetett (hiszen a narancsfákat még nem kellett a védett loggiába vinni). Maga a kert 18 x 15 méter alapterületű volt, amelyhez egy téli narancsház funkciójú loggia épült, az eredeti terasz hossz méretét 3 méterrel csökkentve. (8. kép)

8. kép

A fénykor: Beatrix Budán

Mátyás, a fogadó fél kiváló felkészültséggel és kapcsolatrendszerrel volt megáldva. Diplomáciai dokumentumok és levelek tanúsítják Firenzével és Urbinóval fennálló kapcsolatait. Mátyás mintákat igyekezett követni és felmutatni a nagyszerűsége érdekében, a reneszánsz fedelemhez méltó „magnificencia” megmutatására és bizonyítására. A Magyar Királyság számottevő hatalom és mecénás volt, vonzó célpont a művészek számára. Beatrix érkezésével a humanista udvar reneszánsz élete új lendületet kapott. A király nekilátott a budai palotájának átépítéséhez és újjáépítéséhez. A kiteljesedés az 1480-as évek köre csoportosul időbeliségben, Beatrix Mátyás mellett valódi mecénássá fejlődött. Neki köszönhetjük Pietro Ransano művét, *A Magyarok történetének rövid foglalatát*, amelyben a szerző nyilatkozik a királynéről:

„Amikor tavaly télen Bécsben voltam, a te Beatrixed, a legbölcsebb királyné átadott nekem olvasásra egy bizonyos könyvet, amelyben azoknak a fejedelmeknek a sora látható, akik Attilától kezdve egészen a te korszakodig uralkodtak Magyarországon.” (1489)

A fejedelemhez a magnificentia kifejezésére a műpártolás és a fényes építkezés a legillőbb. A firenzei köztársasági időkben még erény volt az észszerű és takarékos építkezés, mivel a közösség pénzéből történik, még Piero de Medici idejében is, míg már Lorenzo il Magnifico idején lassan elhalványult a látszólagos puritanizmus. Jelentékeny magánépítők esetén pedig valóban a legmagasabb rang kifejezője volt az építkezés, ezzel sok újítást hozva az új stílusú alkotás számára. Ezen utóbbi szemlélethez köthetjük Mátyás és Beatrix építkezéseit a budai rezidencián. Mátyásnak természetesen kellett olyan kiválóságok, akik ebben segítségül voltak, akik gyakorlatilag megtanították az auktorok dolgaira, értésére. Az első uralkodási periódusában egyértelműen Vitéz János volt ez a személy. Építészeti szempontból jelentős, hogy megszerezték és ismerték Alberti *De re aedificatoria libri X.* művét, hiszen Vitéz ezt alkalmazta studiólójának festett építészeti környezetében. Láttuk, hogy Alberti hatása Nápolyban is jelentősen érvényesült. Ugyanígy segítőként 1476 után kiemelhetjük Antonio Bonfini, Galeotto Marzio és Francesco Bandini személyét.

A palotaépítkezéseket a megismert építészeti eszmei környezet és kiemelve az urbinói, ferrarai és a római gyakorlati megoldások befolyásolták. A technikai-műszaki megoldásokban Francesco di Giorgio Martini tudása és „tanítványa”, Chimenti Camicia munkálkodása működött közre. Ehhez még a minták beszerzése mellett a különféle útmutatások, auktorok szövegei, építészeti értekezések megszerzése is fontos volt. Midőn az épületekről alkotható ismereteinket áttekintjük, látni fogjuk, hogy nem feltétlenül szó szerinti alkalmazása történt ezeknek az iratoknak, hanem inkább az azok által sugallt helyes attitűd, az antikvitás helyes interpretációja a lényeg. Szerepel még az a szellemi kaland is, amelyet ezekkel az iratokkal való foglalkozás, a szümpozionok jelentenek mint igazi humanista magatartás. Ezt az értekezés-léggört szemléletesen érezhetjük Antonio Bonfini, *Beszélgetés a szüzességről és a házaset tisztaságáról*, a Symposium párbeszédeiben. A téma figyelemre méltó, hiszen a királyi pár frigyéből nem született utód, s egy házaspár esetében a szüzesség erényéről értekezni hízelgő és „igazoló” attitűdnek tűnik. Bizonyosságul idézzünk kiemelt részleteket.¹²

„BEATRIX KIRÁLYNÉ. Úgy vélem, vendégeink, eleget szolgáltunk a testi élvezeteknek, miután testünket fölfrissítettük, és testvérem tudakozódása meg Galeotto csípős válasza nem mindennapi jókedvre derítettek. Így hát még az van hátra, hogy lelkünk is megkapja a maga legnemesebb táplálékát. Mondjátok meg tehát nekem, s bizonyítsatok be hitelt érdemlő érveléssel, *hogy a többi erény közül általános vélemény szerint kiemelkedő szüzesség s a házaset tisztasága közül melyik véleményetek szerint az előbbre való.* S ha sikerül a helyes választ megfogalmaznotok, itt a hálánkat kifejező ajándékok tömegében részesülhettek. Galeotto kijelentette, hogy nincs édesebb dolog a házastársi szerelemnél és erkölcsi tisztaságnál, de lehet, hogy ebben az egy dologban véletlenül a legkevésbé sem bolondozott úgy, mint a többiben.” (Első Könyv, Beatrix királyné, Ferenc László, Galeotto beszélgetése) <...>

KIRÁLY. Végtelen hálát mondok neked, Jézus Krisztus, legjóságosabb és leghatalmasabb atya, hogy ezt a nőt adtad mellém az uralkodás gondját megosztó élettársamul, és miután őt jószágod nekem ajándékozta, már valóban nem egykönnyen tudom eldönteni, mi kívánságom lehetne még a földön. Ő számomra az élet, ő az én vigaszom, a békém, az egyetlen és üdvös gyönyörűség, s *leányomként, a gyermekeket is pótolva él mellettem.* Beatrixot adtad mellém, hogy boldoggá tegyen, s őrizd meg Beatrixot, hogy ő is őrizhessen engem.

Leányom e kor asszonyainak ékessége, akit örök hálát mondva neki ezért a vitáért, vég nélkül ezer és ezer csókkal borítanék el. Olyan módon beszélt ugyanis a szüzességről, hogy mindkét véleményt érvényesnek ismerte el. S bizony, Herculesre, ez így is van! *Nincs nagyobb dolog annál a szüzességnél, amely elősegíti a test és lélek legteljesebb érintetlenségét, viszont a házasság tisztasága értékesebb annál a szüzességnél, amely csupán a test, de nem a lélek tisztaságát őrzi meg.* Lehetetlen lett volna bármit is annál tetszetősebben és körültekintőbben megfogalmazni, mint ahogy ő ebben a kérdésben, mindkét erény méltóságát megőrizve, összhangot teremtett." (*Beszélgetések a házasság tisztaságáról, Harmadik Könyv zárszava*)

A Budán berendezkedő Beatrix és az Esztergomban széket foglaló Ippolito sok itáliai szolgát, familiárist és mesterembert vonzott magával. Ez a magyar vezető rétegben nemtetszést keltett, s ez kölcsönös volt. Több olasz beszámoló ír a lehetetlen közbiztonságról, a magyarok nyers modoráról. Galeotto Marzio:

„a Mátyás »Bölcs mondásai«-ról írt könyvében fölemlíti, hogy Beatrix »a királynék rendes szokása szerint« igen sok udvarhölgyet hozott magával, részben fejedelmi, részben más előkelő családból származottakat, a kik a könyvíró szerint Beatrix és az »igen szép magyar fajból« való nők mellett rútnak látszottak, a miért Mátyás egyízben helyeselte, hogy úrnőjük intését be nem várva, leültek, »mert így föl nem tűnnek annyira.«¹³

Antonio Bonfini közreműködéséhez kötődik egy reneszánsz építészeti mű budai „beágyazódása”. A Dél-Itáliából, Recanatiból jött Bonfini Retz alsó-ausztriai kisvárosban jelentkezett 1486-ban a Znaimból visszautazó királyi párnál műveivel és szolgálatainak felajánlásával. Az építészeti kultúra szempontjából és az ilyen irányú igény dokumentálásaként nagy jelentőségű az a felkérés a király részéről, hogy a Nápolyból hozott építészeti mű, Antonio Averlino (latinosan Averulinus), humanista néven Filarete *Trattato d'architettura* volgaro nyelven, vagyis toszkán olasz nyelven írt, 1461-ben befejezett munkáját Bonfini latinra ültesse át. Az Averulinus-fordítás 1487 nyarán készült, három hónapos igen kemény munkával (amely kódex 1492-ben Velencébe került, és ma is ott van). Bonfini előszót illesztett a munkához, s a fordítás több helyen egyszerűsít, visszafogja a terjedősséget, tehát szerkesztett fordításról van szó. Az ábrákban követték az eredeti kéziratokat. (9. kép) Averlino-Filarete nemcsak gyakorlati tanácsadó az építészeti értekezésében, hanem igazi fantazista is. Ez utóbbi vonás képes volt megragadni az uralkodói fantáziát, amely csupán két fejedelemtől volt tapasztalható: a milánói Francesco Sforzánál és Hunyadi Mátyás magyar királynál.

9. kép

A budai palotaépítkezések nagy része a korábbi épületek főként belsőépítészeti és egyes épületszerkezeti részek mint ablakok, ajtók kőkeretei és loggia oszlopok reneszánsz átformálását, kandallók építését, aranyozott famennyezetek elkészítését jelentette. Jelentős átépítéssel vagy teljesen új falakkal készült a Könyvtár, a Bibliotheca Corviniana otthona, amelyet a kutatás a Dunára néző homlokzaton a kápolna és a déli palota közötti szakaszon azonosít. Híres könyvtárának és épületbeli környezetének Mátyás a reneszánsz legpompásabb igényeihez illő formálást adott, a helyszín azonosításán túl egynémely töredékre és szemtanúk, követek leírására hagyatkozhatunk sajnos. Megjegyzendő, hogy Beatrixénekek voltak saját könyvei, elég szép számmal, amelyek saját címerével voltak ellátva, s feltehetően elkülönítve tárolták (mivel magával vihette Esztergomba Mátyás halála után).¹⁴ Mindenképpen megállapítható, hogy akár firenzei, akár urbinói, gubbiói vagy mantovai belső térképzésekkel egyenrangú lehetett. A belsőépítészet kiemelten a falképprogramban és a famunkák kiképzésében, bútorok, kárpitok, textilek alkalmazásával valósította meg a reneszánsz fejedelmek rezidenciáinak legnagyobb pompáját. Van egy olyan belsőépítészeti elem, amely – úgy tűnik – jobban kapcsolható Nápolyhoz, mint a toszkán reneszánszhoz. A színes kerámia padlóburkolat gyönyörű elemeit találták meg Budán a régészek. (10. kép) Ugyanilyen elemválasztékkal, rajzollattal és mázas színvilággal találkozunk a nápolyi San Giovanni a Carbonara templom Caracciolo kápolnájában. (11. kép)

10. kép

11. kép

Kiemelnék egy olyan új létesítményt, amely nagyon is kapcsolódik Beatrix szellemi hozományához, ahhoz, amit Ferrarában tapasztalt és ahhoz, amit „kérői” útközben Urbinóban láttak Federico Montefeltre vendégeként: a függőkertről, a giardino pensile létesítéséről van szó. A budai palotában a nyugati várfal-szoros felé néző homlokzat nagy alépitményen jelentkező két szintet mutathatott, kőkeretes ablakokkal. Ehhez a palotaszárnyhoz egy különös rész kapcsolódik: négy hatalmas árkádiven nyugvó

ablakos kulisszafal, s mögötte terasz. A terasz alatti terekben azonosíthatóan ciszterna, az ún. Cisterna Regia volt. Ez az építészeti diszpozíció megfeleltethető az itáliai függőkert-példáknak. A palota együtteshez tartozó függőkert annyira különleges és jellegzetes reneszánsz elem, hogy érdemes figyelmet szentelni rá. (12. kép) Híres függőkerteket jegyez a művészettörténet Urbinóban és a lebontott római palazetto Veneziában, Pienzában. Ezek a pliniusi, Lucullusi antik villaleírások hatására jöttek létre a korai 15. századi reneszánsz rezidenciákban, a sirmionei Grotte di Catullónak nevezett óriás villa e korban gyakorolt hatását eddig nem elemezték. Ugyanígy nem szenteltek eddig figyelmet a ferrarai Castello Estense szigorú, védelmi építményében megvalósult kis kertnek, amelyet a kastély keleti nagytermének homlokzata elé építettek. Ercole d'Este udvara a békés fejlesztést tűzte ki célul, miután a belső – családi – lázadást talpraesett felesége, Eleonora d'Aragon a ferraraiakkal összefogva elfojtotta, s így lényeges volt a vár lakályossá tétele. A belső díszítések mellett Eleonora nevéhez egy függőkert létesítése köthető, amelyben narancsfákat tartottak.

12. kép

A kert alatt a megújított hercegi konyhaüzem működött. Vízugyító rendszerről itt nincs tudomásunk, de a konyhához egy hűsölő csatlakozik, amelyből grotta lett. Ezt a giardino degli aranci kertecskét a 15. században bővítették (kb. 15 x 18 méteresre) és pártázatos fallal látták el, oldalt pedig egy teletetőnek alkalmas loggiát építettek. Eleonora kertje azért kap fontos szerepet a mi példatárunkban, mivel ebben Beatrix sétálhatott, midőn Budára utazása közben Ferrarában rokonlátogató pihenőt tartott. A ferrarai humanista, reneszánsz udvartartás követését bizonyára élénken szem előtt tartotta Budán, s ennek egyik fő elemét, a giardino pensilét is. Jóllehet Budán más technikai megoldással valósult meg, de az eszmei igény beteljesülni tudott. (13. kép)

13.kép

A giardino pensile, azaz a függőkert művészi és műszaki létesítményt Mátyás megkedvelte, mivel arról emlékezik meg Bonfini, hogy midőn Bécs várát elfoglalta, függőkertet is létesített: „Bécs elfoglalása után (Mátyás király) a várban függőkerteket, loggákat (heliocaminos) épített és márványkutakat, melyekbe csöveken keresztül vezette a vizet.”¹⁵

A függőkert egy sajátos kertépítészeti jelenség, amelyet a reneszánsz rezidenciaépítészet igényeinek megfelelően alakítottak, mivel idegenek elől zárva maradhatott, mégis kapcsolatot teremtett a tágas külső világgal. Mátyás és Beatrix udvari építészeti kultúrájának legmagasabb színvonalára a függőkert is fényes bizonyíték, éppúgy, mint a budai palotaegyüttes reneszánsz fejlesztésének építészeti, szobrászati, belsőépítészeti és egyéb művészi kialakítása.

Bécs elfoglalása sikeres fénypont Mátyás politikájában, ugyanakkor a királyi pár számára 1490 tragikus év lett. Kriston Dorottya tanulmányában az esetről újabb kutatási eredményeket tett közzé:

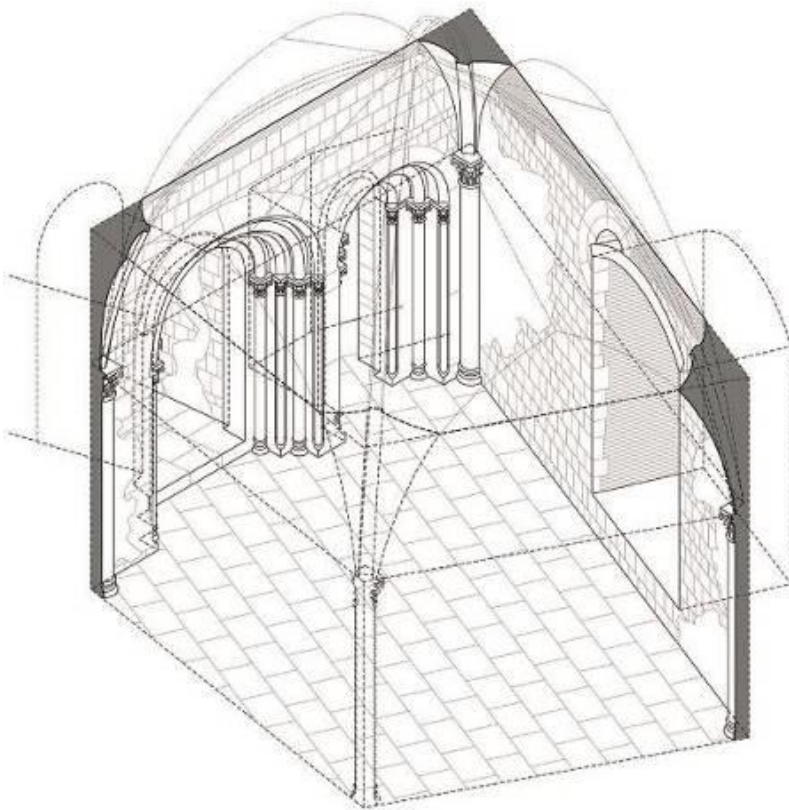
„A magyar királyné rendkívül ambiciózus volt, vezető szerepét férje halála után is megakarta őrizni. (...) ebből adódóan valószínűtlennek tartjuk azt a pletykát, hogy Mátyást megmérgezte, hiszen tisztában kellett lennie saját népszerűségével, és azzal is, hogy a magyar nemesség nőt nem fogadná el a trónon.” „Ha pedig már biztosra vesszük a hír valóságtartalmát (Mátyás halála), akkor nézzük meg az eseményeket a Bécsben tartózkodó követek szemszögéből. Ők mit tartottak említésre méltónak a virágvasárnaptól nagykeddig tartó időszak eseményeiből? A levelekben Mátyás halálának körülményeiről csak nagyon ritkán esik szó – ahol igen, ott leginkább a virágvasárnapi rosszullet mellett a füge jelenik meg. A pletykák szintén csak elvétve jelennek meg. Néhány jelentésben félmondat erejéig utalnak a Mátyás megmérgezésével kapcsolatos szóbeszédre, ám egyáltalán nem tulajdonítanak jelentőséget neki. Érdekes viszont, hogy a legkorábbi pletyka, amit a megvizsgált forrásbázisban találtam, nem a királlyal, hanem Beatrixszal kapcsolatos. Az április 11-én keltezett, ferrarai herceghez írott jelentés szerint már ekkor azt találgatták az udvarban, hogy ki lehet majd az özvegy új férje, aki ekkor még váltig állította, hogy soha többet nem hajlandó férjhez menni.”¹⁶

Mátyás halála utáni trónvetélkedés veszedelmes volt az országra nézve, de „a helyzet Ulászlónak látszik kedvezni, az ő megválasztását pártoló püspökök Beatrixban reményt keltenek az új királlyal kötendő házasságra”. Valóban, II. Ulászló trónjának biztossá tétele érdekében és Bakócz befolyására „zárt körben” házasságot kötött az özvegygel, aki már nem volt üde, fiatal teremtés. A celebráns maga Bakócz volt, s a források arra utalnak, hogy tudatosan hibát iktatott a szertartásba, mert meglátta, hogy a király nemigen érzi tartósnak ezt a frigyet. Ulászló hamarosan kijelentette, hogy nem érvényes a házasság, s kezdeményezi a pápánál az érvénytelenség kimondását (ez eltartott egy jó ideig). Beatrix számára ez nemcsak megalázó lehetett, hanem átérezte jelentős pozícióvesztését.

A menedék: a királyné Esztergomban, és hazatérés Nápolyba

Ahogy Mátyás 1490-es váratlan halálával Beatrix biztonságos élete megszakad, úgy megszakad a reneszánsz, de II. Ulászló korában tovább él, megújult, módosult szemlélettel, sokkal szélesebb elterjedéssel, mint korábban. Beatrixnek ebben már nincs komoly szerepe. Még akkor sem, ha beszámítjuk a lengyel királlyal kötött igen gyors házasságát. Úgy vélik, hogy II. Ulászló érdekből „orientálódott”

Beatrix irányába, hiszen a királynéi jövedelemhez tartoztak a bányavárosi juttatások, továbbá még a trón várományosaként Corvin János is fellépett, akit Beatrix nyilvánvalóan nem kedvelt. Végül is távozott a budai környezetből. Esztergomban lelt rezidenciára, ahol szeretett unokaöccse, Ippolito d'Este székelt akkor. Ippolito a számadáskönyvek és leltárak tanúsága szerint sok-sok javítás és gazdasági épületek, istállók mellett egy komoly műszaki létesítményt hozott létre. Ez a szivattyús vízmű, amelynek megalkotása a budai hasonló művekhez mérhető,¹⁷ ezért valószínű, hogy a budai műszaki ismeretek személyeken át eljutottak Esztergomba. Nagy művészeti életről azonban nincs tudomásunk a kis primás udvarában. A férje halála után Esztergomba visszavonuló királyné története szomorú, néhány kísérlete az őt megillető udvartartásra kimutatható a primás palotájában, felújítások, „kifényezések” formájában. (14. kép)¹⁸ Bár, ha a következő forrás közlését olvassuk, lehet, hogy a felújító festés Ippolito idejében készült. Esztergomi életéről Donato Aretino levelei közt találunk egy utalást 1498-ból:

14.kép

„Amikor megérkeztem Itáliából, Felséges Asszonyunkat a szokott termeiben találtam, s jelenleg is ott lakik az érsek (ti. Bakócz Tamás) egyetértésével és jóindulatával. Amikor ideértem, akkora nyomorban találtam őt, hogy úgy hiszem, egy rühes kutya is megszánta volna. Megsegítettem őt egy kis búzával, rozssal, ami volt itt a várban, csupa együttérzésből.” (13. levél l.r.)¹⁹

Ez a dokumentum – többek közt – rávilágít arra a művészettörténeti téveszmére, amely szerint a Budáról elvonuló királyné átvitte budai fényes reneszánsz udvarát Esztergomba.

„Ennek az udvarnak a fénye, nagysága persze nem volt mérhető Mátyás királyi udvarához. Lehetséges azonban, hogy az 1490 utáni, egyre unalmasabbá váló budai udvarral szemben ezt a politikai rivalizálás is megkövetelte Esztergom erős olasz dominanciájával egyfajta kulturális alternatívát nyújtott: Mátyás és Beatrix Budájának folytatását.”²⁰

Mikó Árpád megállapítása sajnos nincs ilyen mértékben igazolva. A Vestigia Kutatócsoport forrásokat feltáró új eredményei, miként Donato Aretino levele, nem támasztják alá. Ez a megalázó időszak akkortól állt be igazán, amikor 1497-ben Bakócz Tamás elcseréltette Ippolitóval a főpapi méltóságot. Bakócz felajánlotta az egri püspökséget az esztergomi érsekségért cserébe, s ezt le is bonyolították. Beatrix unokaöcsének ekkor már sok itáliai javadalma és érdekeltsége volt, s túl keveset tartózkodott már az érseki székhelyén, amit Eger esetében még el is néztek, de Esztergom esetében országgyűlési határozatból eredően főbenjáró vétek lett volna, az érseki szék elvesztésével fenyegetett. Viszont Beatrix Bakócz „jóindulatából” Esztergomban, „szokott termeiben” lakhatott. Energiáját lekötötte jövedelmeinek behajtása (a bányavárosok sorra elpártoltak, átszerveződtek) és nemkülönben az Ulászlóval kötött – érvényteleníthetőnek kijátszott – házasságának realizálása és ismételt királynéi szerephez való jutása. Tudjuk, ez nem sikerült, 1501-ben elhagyta Magyarországot, abban a reményben, hogy quasi hozományát még visszapörölheti. Ez sem sikerült, érthető módon a pozícióvesztés okán, s csalódottan „hazatérve” Nápolyban a Castello Capuanóban hunyt el 1508. szeptember 13-án. Holtteste a San Pierto martire konventuális templomban lelt nyugalomra, a kórus felett. Ismeretes sírfelirata, egyszerű márvány szarkofág²¹ az Aragóniai-ház címerével, a kórus falában elhelyezve, alatta egy tábla a következő felirattal;

BEATRIX ARAGONAE PANNONIAE REGINA
FARDINANDI PRIMI NEAP. REGIS FILIA
DE SACRO HOC COLLEGIO OPT. MERITA
HIC SITA EST.
HAEC RELIGIONE ET MUNIFICENCIA SE IPSAM VICIT.²²

A képek jegyzéke

1. Mátyás és Beatrix kettős dombormű, márványtábla (Budapest, Szépművészeti Múzeum, Ltsz.: RSZ_6711, RSZ_6712)
2. Nápoly, a Castel Nuovo díszkapuja, amelyet Alfonso saját diadalmenetének emlékére építtetett*
3. Róma, a Palazzo Venezia ablaka (a velencei II. Pál pápa palotája)*
4. Nápoly, Dimede Carafa palotája, ablak (Napoli Aragonese)*
5. Nápoly, Palazzo Como*
6. Nápoly, Castel Capuano (ma: Igazságügyi Palota)*
7. Beatrix útja Buda felé (A szerző szerkesztése)
8. Ferrara, Castello Estense, narancsfás teraszkerth/ függőkert (Giadino pensile)*
9. A Nápolyból hozott, ma Velencében őrzött Filarete-fordítás, azaz Averulinus Kódex: „De Architectura Libri XXV.” lapja (Carta 5.r.), amely a budai építkezéseket illusztrálja (őrzőhelye: Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana)**
10. A budai palota mázas kerámia lapjai (Budapesti Történelmi Múzeum, Fotó: Tihanyi Bence) (Közölve: FÉNYES, Gabriella: Le mattonelle maioliche del Castello di Buda, Nuova Corvina, 2008. http://epa.oszk.hu/02500/02582/00020/pdf/EPA02582_nuova_corvina_2008_20_212-221.pdf)
11. Mázas padlócsempék Nápolyból a San Giovanni a Carbonara templom Caracciolo kápolnájában*
12. Buda, királyi palota, a Cisterna Regia ívei, amelyek az egykori függőkert alépitményét képezték (A szerző fotója)
13. Buda, a Mátyás-kori függőkert rekonstrukciós látvány rajza (A szerző rajza)
14. Esztergom, a királyi palota, a „Beatrix-terem” mai állapota (A szerző rajza, 3D szerk.: Borosházi Tamás)

*jelölt képek: oktatási anyagból származnak, a forrás: VUKOV Konstantin: Mátyás és Beatrix. A magyar reneszánsz kultúra és építészet. Szent György Lovagrend Nyári Egyetem Jubileuma, Szent György Lovagrend: Visegrád, 2017. 203–216. o.

**jelölt képek: Venezia, Biblioteca Marciana, Lat. VIII, 2 (=2796), Data di pubblicazione: 0001 2000 Localizzazione: Biblioteca Nazionale Marciana – Venezia (Az Averulinus kódex képe megtalálható a virtuális Corvinában: <https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/ms2796-hu>)

Jegyzetek

¹ FEUERNÉ Tóth Rózsa: *Művészet és humanizmus a kora reneszánsz Magyarországon*. (A szöveget gondozta Farbak Péter). // *Művészettörténeti értesítő*, 1987, №1–4, 9. o.

² KRISTELLER Oskar: *Szellemi áramlatok a reneszánszban*. Budapest: Magvető, 1980: 13–15. o., FEUERNÉ I. m. 5. o.

³ FROMMEL Chr. Luitpold: *Alberti e la porta trionfale di Castel Nuovo a Napoli*. // *Annali di architettura*, (20) 2008, Rivista del Centro Internazionale di Studi di Architettura, A. Palladio di Vicenza, 13–36. o.

⁴ BLUM Gerd: *Fenestra prospectiva – Das Fenster als symbolische Form bei Alberti*. In: *Leon Battista Alberti Humanist-Architekt-Kunsttheoretiker*, Münster: Hgg. Poeschke-Syndicus, 2008:107.

⁵ CARAFA Diomede: *De institutione vivendi. A pármái Corvin-codexből*. // *Magyar Könyvszemle*, 1890, 53–86, 1. o. újabban: VIGH Éva: *Virtù di vita civile tra Napoli e Buda. Memoriali di Diomede Carafa*. // *Nouve Corvina, rivista di Italianistica*, 2008, №20, 30–38. o.

⁶ Berzeviczy, II. könyv, továbbá Beatrix haláláról V. könyv III. fejezet.

⁷ BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné (1457–1508) történelmi élet és korrajz*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat: Atheneum, 1908.

⁸ Martí Tibor fiatal kutató érdeme, közölte is az átírást szövegeket, Martí T.: *Oklevelek Aragóniai Beatrix hagyatékából. Magyar vonatkozású források a spanyol katonai lovagrendek iratanyagában*. // *Történelmi Szemle*, (59), 2017, №3, 495–496. o.

⁹ A névtelen pletykáit jellemzése és a szöveg olasz eredtije közölte Kovács Zsuzsa: *Aragóniai Eleonóra és Beatrix (szerelmi) élete az Ambrosiana egyik kódexében*. In: *Vestigia*, PPKE BTK, Piliscsaba, 2015: 213. o.

¹⁰ Berzeviczy, II. könyv

¹¹ Az útvonal ezen részének rekonstrukciójában nagy segítséget nyújtott Dr. Zágorhidi Czigány Balázs előadása 2014-ben a Szent György Lovagrend XXI. szombathelyi nyári egyetemén és a *Katonák útja* tájékoztató füzet, (Vasvár 2008).

¹² BONFINI Antonio: *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról*. (Ford. és jegyzetekkel ellátta Muraközy Gyula, a fordítás alapja Antonius Bonfinis: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* [Edidit Stephanus Apró Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, 1943]). Elektronikus hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/20300/20337/> (Letöltés: 2022. 01. 30.)

¹³ Berzeviczy IV. könyv III.

¹⁴ CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. // *Magyar Könyvszemle*, 1964, №3.

¹⁵ FEUERNÉ I. m. 28, 43. o. Bonfini idézi: „Preterea Vienna capta pensiles in arce hortos, helocaminos marmoreosque subducta aqua fontes fecit.” (App. V.h.), az Averulinus-előszóban: „In arce Viennensipensiles hortos erexisti pensilique porticu obduxisti...” (App. IV.)

¹⁶ KRISTON Dorottya: *Mátyás halálhírének története Itáliában*. ujkor.hu 2019-09-03. <https://ujkor.hu/content/matyas-kiraly-halalhirenek-tortenete-italiaban> (Letöltés: 2022. 01. 30.)

¹⁷ DEÁK Antal András: *Az esztergomi reneszánsz vízgép históriája*. // *Esztergom Évlapjai*, 49–75, 73. o.

¹⁸ A palota lakosztályainak pompás reneszánsz falképeit, keletkezésük után közel 15–20 évvel felújította, átfestés révén. A vezető restaurátor, Wierdl Zsuzsanna szíves közlése egy felújító réteg regisztrálásáról.

¹⁹ DEMETER György–SCHRÖDL-LIBÁRDI Krisztina: *Donato Aretino magyarországi levelei*, // *Vestigia*, Piliscsaba 2018 (szerk. Domokos György, Kuffart Hajnalka, Szovák Márton.), 101. o.

²⁰ MIKÓ Árpád: *A reneszánsz művészet története Magyarországon. Akadémiai doktori értekezés*, 2011: 2. *Beatrix királyné Esztergomban*, 78. o.

²¹ BANFI Florio: *Magyar emlékek Itáliában* (bővített, átdolg. kiadás, szerk.: Kovács Zsuzsa, Sárközy Péter). Szeged: Magyar–olasz tanulmányok, 2005, 174. o., továbbá GULYÁS András tanulmánya szerint (GULYÁS András: *Hol nyugszik Beatrix királyné? // História*, 2009, №8, 24. o.), a királynő végóhaja alapján holttestét a 17. században Katalóniai Santa Maria in Pobletbe szállították, ahol azonban a templomot feldúlták és a csontokat már nem lehetett azonosítani (mint Fehérvár esete).

²² Berzeviczy fordítása VI. könyv III., 2321 jegyzetben: „Itt nyugszik Aragoniai Beatrix, Magyarország királynéja, I. Ferdinand nápolyi király leánya, ki e szent kollégium körül kiválóan érdemesült. Ő vallásosságával és jótévő bőkezűségével önmagát legyőzte.”